

By, marsk og geest 5

Årsberetning 1992

Den antikvariske Samling i Ribe

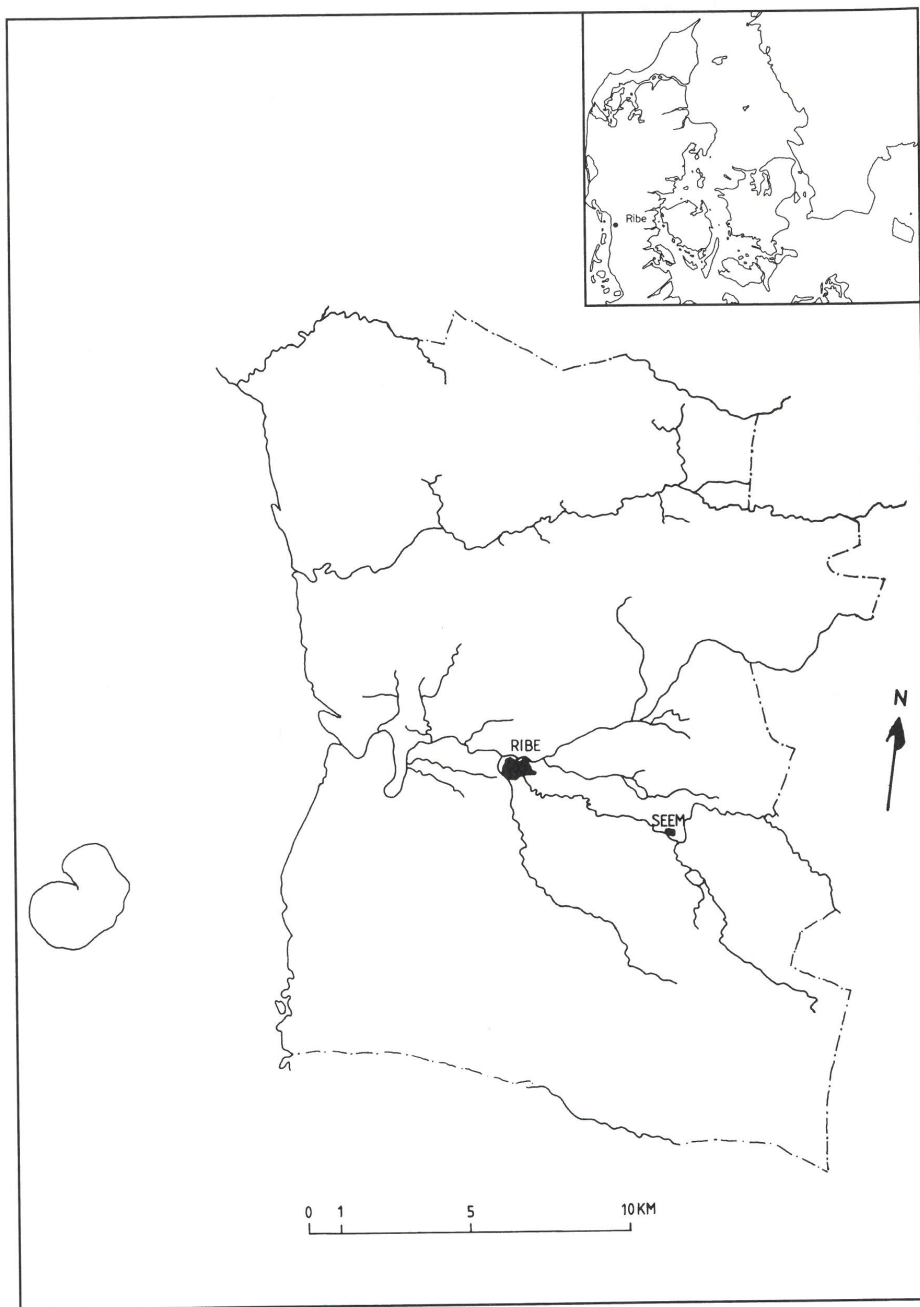
By, marsk og geest 5

"Odin fra Ribe" - 4,2 cm høj mandsmaske af støbt bly. Odins hoved med det flotte, svungne overskæg flankeres af de to ravne Hugin og Munin, som tilhvisker Odin vise råd om verdens gang. Sandsynligvis lavet i Ribe i 700-årene, men fundet for få år siden i en kasse med bøjede søm. Kan ses i udstillingen *Ribes Vikinger* i Hans Tausens Hus. Tegning: Lars Hammer.

Årsberetning 1992

Den antikvariske Samling i Ribe

Indhold

Lise Gjedssø Bertelsen En dyrefibel i Urnesstil fra Seem	3
Bjarne Lønborg Om fremstillingen af fiblen fra Seem	11
Hans Skov Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe	15
Bent Aaby Pollenanalyser af de ældste kulturlag i Bispegade, Ribe	23
Stig Jensen og Claus Feveile Sceattasfundene fra Ribe - nogle arkæologiske kendsgerninger	33
Peter Vang Petersen Valkyrier i Ribe	41
English abstracts	47
Årets tal 1992	51
Publikationer	52

Sceattasfundene fra Ribe

- nogle arkæologiske kendsgerninger

Af Claus Feveile og Stig Jensen

En af de mest spændende og omdiskuterede fundgrupper, der stammer fra det ældste Ribe, er de såkaldte sceattas. Det drejer sig om små sølvmønter med en diameter på blot 1 cm. Disse mønter er uhyre sjældne i Norden bortset fra i Ribe, hvor der nu er fundet ca. 170 af slagsen.

I januar nummeret 1993 af Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad (NNUM) publicerede Brita Malmer et indlæg i den numismatiske debat om, hvorvidt Ribe var udmøntningssted for sceattas i 700-årene. Artiklen var samtidig en reaktion på en foredragsrække, som den engelske numismatiker M. Metcalf afholdt i Skandinavien i efteråret 1992 og udgør blot den seneste af en lang række artikler om specielt sceattas af typen Wodan/monster, der siden begyndelsen af 1980'erne har været publiceret i dette tidsskrift (1). Argumentationen og henvisningen til Ribe har hidtil været baseret på de fund af sceattas, der blev gjort i 1970'erne, mens det senere fremkomne møntmateriale endnu ikke har været tilgængeligt (2).

I Ribe er der gennem de seneste år gennemført en række arkæologiske udgravninger af kulturlagene fra byens ældste markedsplads, udgravninger der foruden tusindvis af andre genstande også har givet et stort antal sceattas. På nuværende tidspunkt, hvor den numismatiske debat føres på baggrund af 30 sceattas fra i 1970'erne, er det relevant at fremlægge nogle arkæologiske kendsgerninger på baggrund af de senere udgravninger. Disse har bl.a. givet en kronologisk veldefineret stratigrafi af værksteds- og affaldslag fra perioden ca. 700 til ca. 850, d.v.s. gennem ca. 150 år.

Historik

De væsentligste aspekter, der er blevet diskuteret omkring Wodan/monster typen, har

været spørgsmålet om udmøntningssted, datering samt i særdeleshed starttidspunktet for udmøntningen og omløbstiden. På Oxford-symposiet i 1984, som også Malmer henviser til, blev det slået fast som internationalt anerkendt, at Wodan/monster typen var frisisk, at udmøntningen startede ca. 720, samt at den cirkulerede til Pippins møntreform 755, trods enkelte forsøg på at gøre dens starttidspunkt senere. Et væsentligt argument for det tidlige starttidspunkt var dateringen af Hallum-skatten, samt Kirsten Bendixens datering af mønterne i Ribe på baggrund af dendrokronologiske resultater fra udgravningerne i 1970'erne. På symposiet i 1984 fremsatte Metcalf for første gang den provokerende ide, at Wodan/monster typen skulle være udmøntet i Danmark, med Ribe som det foreslåede udmøntningssted. Siden har diskussionen primært været ført mellem Metcalf på den ene side som fortæller for en dansk Wodan/monster-udmøntning og en tidlig udmøntningsstart samt Malmer og Kenneth Jonsson på den anden side som fortæller for Wodan/monster typen som en frisisk mønt, med en senere udmøntningsstart og cirkulationsperiode end hovedparten af de andre sceattas typer.

Kort opridset har hovedargumenterne for de to modstridende opfattelser været, at Metcalf (NNUM 1985:1 og NNUM 1987:1) anvender "Falling percentage", d.v.s. jo længere fra udmøntningsstedet des mindre procentmæssig andel udgør en given mønttype af det samlede materiale. Han anser Wodan/monster og bl.a. Porcupine-sceattas som overvejende samtidige, hvoraf følger, at han mener Wodan/monster variantens udmøntningsstart lå før 725.

Malmer og Jonsson (NNUM 1986:4) anvender derimod antallet af fundsteder i forskellige geografiske områder som et argument for at henhøre også Wodan/monster til det frisiske område. Desuden mener de gennem en

kombinationsdatering af en række skattefund at kunne bevise, at Wodan/monster typen er den yngste scaettas type. Forklaringen på den store andel, som Wodan/monster typen udgør i Ribe, bliver da, at importen af mønter startede så sent, at de andre typer hovedsaglig var ude af omløb, og nu næsten kun bestod af Wodan/monster mønter - også i det frisiske område. Ligeledes mener især Brita Malmer, at de politiske, samfundsmæssige og økonomiske forhold i 700-årenes Jylland helt er i strid med en længerevarende udmøntning i Ribe. Endelig anser hun kravet om, at man skulle omveksle frisiske mønter til Wodan/monster mønter ved ankomsten til handelspladsen Ribe for helt urealistisk.

Posthusudgravningen 1990/91

I vinterhalvåret 1990/91 foretog Den antikvariske Samling to udgravninger på 700-årenes markedsplads i Ribe. Herunder blev bl.a. fundet 80 sceattas, og der er nu fremkommet ca. 170 af disse mønter i byen (fig. 1). De 80 sceattas blev fundet på blot 115 m², hvilket viser, at mønttabet - og dermed møntcirkulationen - har været stor. Disse to udgravninger er de eneste i Ribe, hvor man konsekvent har vandsoldet al kulturjord, og vi har derfor et godt billede af det faktiske mønttab. Kan resultaterne herfra overføres til resten af markedspladsen, har det samlede tab af sceattas været mindst 10.000 stk.!

Da de stratigrafiske forhold ved Posthusud-

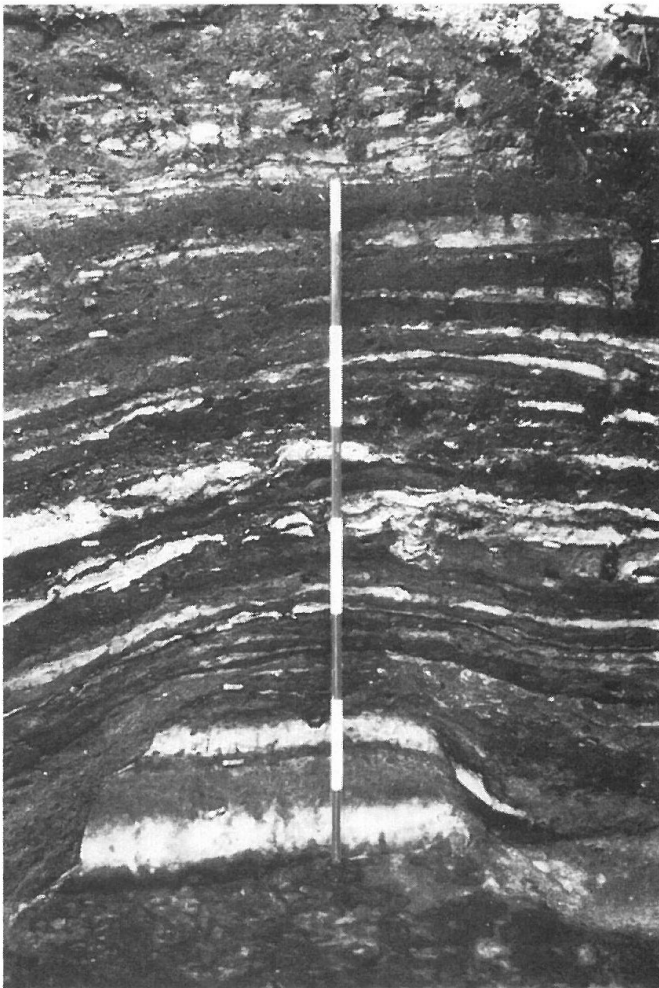
Figur 1. Et udvalg af de mange sceattas der blev fundet ved udgravningerne i vinteren 1990/91. (ca. 1,5:1)

gravningen er ekstremt gode - med mulighed for at følge udviklingen fra ca. 700 til ca. 850 (fig. 2) - skal vi i det følgende beskæftige os mere detaljeret med denne undersøgelse (jvf. Stig Jensen: "Ribes Vikinger", 1991). Udgravningen fandt sted centralt på markedspladsen, hvor følgende udvikling er konstateret:

Fase A: Indtil omkring 700 lå der et par gårde på stedet, som ved Posthuset giver sig til kende ved en dyrkningshorisont.

Fase B1: Omkring 705 udlægges et kraftigt lag påkørt undergrundssand (op til 80 cm tykt) på den gamle markoverflade.

Fase B2: Et grøftsystem med tilhørende værkstedslag ned i og oven på sandlaget viser, at området straks blev taget i brug som

Figur 2. Fra 700 til 850. Den ubrudte, kompakte lagserie af værkstedslag og affaldslag ved Posthuset i Ribe. Foto: Stig Jensen.

markedsplads. Det har dog ikke været muligt at klarlægge systemet bag denne parcellinddeling.

Fase B3: I 721/722 omorganiseres markedspladsen omkring en vej parallelt med åen (datering på grundlag af dendrokronologi). Ved hjælp af grøfter og risfletninger etableres der 6-7 meter brede parceller på hver side af vejen (fig. 3).

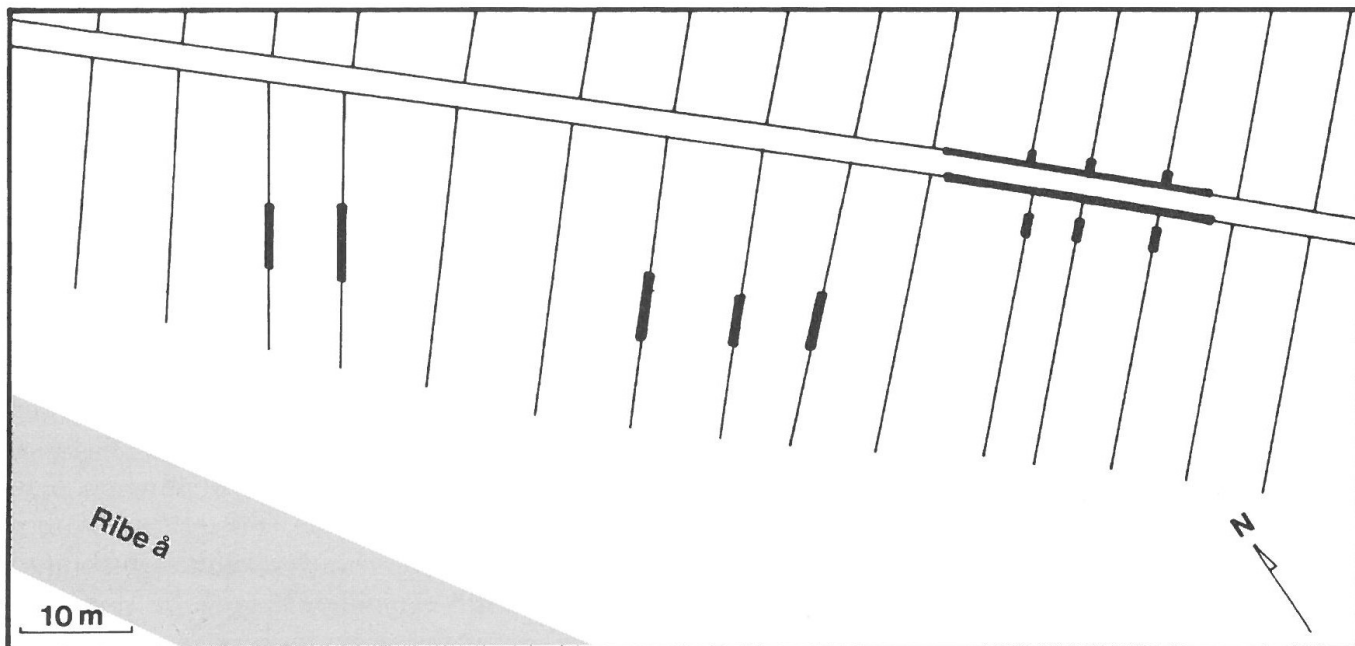
Fase C-I: Værkstedslag og afretningslag fra den fortsatte brug af markedspladsen, der bibeholder inddelingen fra 721/722. Dog sker der enkelte justeringer af de indbyrdes parcellgrænser.

Omkring 850 ophører den hidtidige brug af markedspladsen øjensynlig.

På skemaet fig. 4 ses den typemæssige og den stratigrafiske fordeling af de 55 sceattas. Af disse er de fire for dårligt bevarede til at kunne bestemmes, en enkelt er unik, fire tilhører typen Continental Runic, én serie J type 37, fire af typen Porcupine samt endelig 41 Wodan/Monster. Sidstnævnte udgør således 80% af de bestemmelige sceattas fra Posthusudgravningen - hvilket svarer nogenlunde til det generelle billede i Ribe.

Ser vi imidlertid nærmere på den kronologiske fordeling, fremgår det, at 10 bestemmelige sceattas kan placeres i fase B2-B3 (ca. 705-721/722). Af disse tilhører kun to (20%) Wodan/monster typen, mens resten (80%) udgøres af øvrige sceattastyper. Denne fordeling er helt forskellig fra forholdene i den efterfølgende periode: fase C-G (721/722- ca. 800). Af de 41 bestemmelige sceattas fra dette tidsrum, tilhører 39 (95%) Wodan/monster typen, der således på det nærmeste er enerådende. Vi kan derfor konkludere, at der i Posthusområdet forekommer Wodan/monster-sceattas - omend sparsomt - kort før 721/722, samt at de straks herefter forekommer i store mængder og praktisk talt fortrænger de øvrige typer. Det er i den forbindelse tankevækkende, at indførelsen af Wodan/monster typens "monopolagtige" status synes at falde sammen med markedspladsens omorganisering 721/722.

Figur 3. Markedspladsens struktur omkring 725. De steder, hvor parcelinddelingen og gaden er dokumenteret ved udgravninger, er vist med kraftig streg. Den vestlige og østlige afslutning af markedspladsen har vi desværre ikke kendskab til. Tegning: Lotte Madsen.

Fase	Sceattas						
	Udef.	Unik	Kont. Runic	Serie J type 37	Porcupine	Wodan/-monster	Ialt
I							
H							
G						1	1
F/G/H						1	1
F						5	5
E1/F						2	2
E1	1		1			6	8
D	1				1	7	9
C	1					17	18
B3				1	1	1	3
B2	1	1	3		2	1	8
B1							
A							
Total	4	1	4	1	4	41	55

Figur 4. Sceattas fra Posthusudgravningen, ASR 9, opdelt efter type og fordelt på faser.

Med fase G ophører cirkulationen af sceattas i det udgravede område (fig. 5). Fra de to efterfølgende faser (H og I) stammer 6 - måske 7 - Hedebymønter, hvoraf én med sikkerhed tilhører type KG 5 (3). Sceattaene har således været i anvendelse på markedspladsen i fasen før Hedebymønterne dukker op. Det stemmer fint med, at netop Hedebymønter af type KG 5 menes at efterligne sceattas af Wodan/monster typen. Det må endvidere påpeges, at der på markedspladsen i Ribe har været en markant cirkulation af sceattas længe efter Pippin den Lilles møntreform 755.

Endelig skal det nævnes, at der i fase I, den yngste fase ved Posthuset, hvorfra der ligeledes stammer 2 Hedebymønter, er fundet et byzantinsk blysegl, der ikonografisk og epigrafisk kan dateres til mellem 820 og 860. Men da blyseglet, hvortil der er fundet en parallel i Hedeby, tilhørte en vis Theodosios, som var tøjhusmester for den byzantinske kejsers hær og flåde, kan dateringen indsnævres til omkring 840 (4)(fig. 6). Tidligere kan seglet altså ikke være kommet i jorden i Ribe.

Fase	Sceattas			Hedebymønter		Blysegl (ca.840)	Dendro- dateringer
	Udef.	Øvrige ikke W/M	Wodan/ monster	Udef.	KG5		
I				2		1	
H				3(4)	1		
G			1				
F/G/H			1				
F			5				
E1/F			2				
E1	1	1	6				
D	1	1	7				
C	1		17				720'erne - mindst 746
B3		2	1				721/722
B2	1	6	1				
B1							
A							
Total	4	10	41	6(7)			

Figur 5. Forenklet fremstilling af figur 4, suppleret med Hedebymønter, byzantinsk blysegl og dendrokronologiske dateringer.

Figur 6. For- og bagside af byzantinsk blysegl. På den ene side ses aftryk af fastgørelsessnoren. Foto: Rita Fredgaard Nielsen, 1:1.

Nogle arkæologiske konklusioner

Udgravningen ved Posthuset i Ribe er uden tvivl én af de mest omhyggeligt gennemførte arkæologiske undersøgelser af kulturlag fra den pågældende periode. De stratigrafiske iagttagelser er ekstremt gunstige, og lagfølgen, hvorfra der stammer ca. 50.000 oldsager, dækker et ubrudt forløb fra ca. 700 til ca. 850. Når det store materiale er færdigbearbejdet, vil det utvivlsomt udgøre den vigtigste kronologiske nøgle for hele Skandinavien og dele af Vesteuropa.

I denne sammenhæng har vi koncentreret os om den stratigrafiske fordeling af de 55 sceattas og ikke ønsket at "forplumre" diskussionen ved at inddrage det øvrige, store arkæologiske materiale. Vi har blot suppleret med nogle sikre, dendrokronologiske dateringer samt forekomsten af Hedebymønter og det omtalte blysegl.

På baggrund af ovenstående gennemgang kan vi opstille en række arkæologiske konklusioner, der har betydning for diskussionen vedr. sceattasfundene fra Ribe:

1. Markedspladsen i Ribe er planlagt fra første færd, hvilket det kraftige sandlag, der repræsenterer mange tusind vognlæs sand, viser. En sådan planlægning må kræve en form for centralmagt.
2. I 721/722 omorganiseres markedspladsen omkring en langsgående vej, ligesom der sker en udvidelse mod vest - igen et vidnesbyrd om en stærk styring af pladsen.
3. Sceattasfundene i Ribe består af enkeltvis tabte mønter, og udgør derfor det bedst mulige grundlag for at skabe et billede af det faktiske møntomløb på markedspladsen, i modsætning til skattefund, hvor en række for-

skellige faktorer spiller ind på sammensætningen.

4. Sceattas af Wodan/monster typen optræder i Ribe før 721/722, omend de blot udgør en mindre del (20%).

5. Fra 721/722, hvor markedspladsen omorganiseres, er Wodan/monster sceattas på det nærmeste enerådende i Ribe (95%).

6. Der har været en markant brug af sceattas i Ribe længe efter Pippin den Lilles møntreform i 755.

7. Sceattas har været i omløb på markedspladsen, indtil fasen før Hedebymønternes opdukken (5).

8. Der er ikke foretaget nogen lødighedsbestemmelse af sceattaene fra Ribe, men subjektivt (d.v.s. visuelt) bedømt, er der ingen generel forskel på de tidlige og sene mønter. Det må dog betvivles, om en sådan vurdering overhovedet har nogen værdi, da mønterne har været udsat for vidt forskellige påvirkninger i de forskellige lag, og derfor har en meget ujævn bevaringsgrad.

Vi skal ikke her undlade at kommentere Britta Malmer og Kenneth Jonssons hovedargument mod, at sceattas af Wodan/monster typen skulle være fremstillet i Ribe. Nemlig at den kraftige dominans af disse sceattas her udelukkende skyldes, at de udgør en sen gruppe, der efterfølger de øvrige typer - bl.a. Porcupine typen. Hvis denne antagelse er korrekt, medfører de arkæologiske kendsgerninger fra Posthusudgravningen, at Wodan/monster typen har været enerådende - også i det frisiske område - allerede fra 721/722. Brugen af Porcupine skulle således være ophørt før dette tidspunkt.

Afslutningsvis må det ligeledes nævnes, at nye arkæologiske undersøgelser i 1993 har påvist sandlaget, der udlægges ved byens grundlæggelse, over en strækning på mindst 200 meter langs åen. Ligeledes har vi fået udvidet kendskabet til omorganiseringen i 721/722, der strækker sig længere mod øst end vi tidligere vidste. Som det tidligere er nævnt, er begge disse arbejder af et omfang, der må have krævet en omfattende styring - en styring som rimeligvis må have sin rod i en kongemagt.

Hvis dette Ribe fra første halvdel af det 8. århundrede sættes ind i en sydsandinavisk sammenhæng, med et Danevirke som allerede bestod før 737, samt Kanhavekanalen på Samsø fra 726, vidner alle disse tiltag om, at som minimum det sydlige Jylland har været samlet under én kongemagt.

Noter

Nærværende artikel er en let redigeret og ajour-ført udgave af et indlæg med samme titel bragt i NNUM nr. 5, juni 1993.

1. Metcalf, NNUM 1985:1
Malmer og Jonsson NNUM 1986:4
Bendixen NNUM 1986:4
Metcalf NNUM 1986:6
Malmer og Jonsson NNUM 1987:1
Malmer NNUM 1991:1
2. Bendixen 1981, *Sceattas and Other Coin Finds. Ribe Excavations vol 1*, ed. M. Bencard.
De 32 sceattas fra 1986-udgravningen er under publicering af Kirsten Bendixen i *NNÅ* 1989-90 (1993).
3. Kun én af mønterne kan bestemmes med sikkerhed. De andre er alle så dårligt bevarede, at der ikke kan ses noget præg. Tilhørsforholdet til Hede bymøntgruppen er således kun baseret på blankettens størrelse og lighed med den bestemte mønt, samt fundforholdene.
Ved andre udgravninger i Ribe de

Vi ser ingen økonomisk, politisk eller social begrundelse for, at kongemagten i Sydjylland ikke forstod eller ønskede at udnytte den økonomiske gevinst det ville være at præge en selvstændig mønt i Ribe, samt kontrollere cirkulationen på markedspladsen.

Et væsentligt spørgsmål er naturligvis omfanget og varigheden af en eventuel sådan udmøntning i Ribe. Lige så vigtig er vurderingen af, om der præges Wodan/Monstermønter andre steder end i Ribe. Til besvarelsen af disse spørgsmål kræves der en omfattende numismatisk forskning, koncentreret omkring stempelidentitet, stempellighed mønter imellem, samt etableringen af stempelkæder. Denne forskning er påbegyndt, men langt fra afsluttet.

seneste fire år, er der fundet to Hedebymønter (ASR 8 Rosenallé, og ASR 926 Ribelund) der begge kan bestemmes som værende KG5.

4. SKALK 1991:5
Laurent, V. *Ein byzantinisches Bleisiegelaus Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 12*, Neumünster 1978.
5. Det er her værd at bemærke, at der netop er fremkommet både en sceatta og en Hedebymønt i samme (yngste) fase ved undersøgelse af en parcel blot ca. 20 meter øst for Posthuset (ASR 1077). Fasen omfatter flere lag, men fundet viser dog, at vi her er tæt på at kunne påvise direkte kronologisk kontakt mellem de to mønttyper.

Claus Feveile, stud.mag
Stig Jensen, antikvar
Den antikvariske Samling
Overdammen 10-12
6760 Ribe